

ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОБІГУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Різак М.В.,

аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
помічник-консультант
народного депутата України

Автор висвітлює основні положення щодо чинного законодавства України у сфері обігу персональних даних. Увага акцентується на окремих засадах державної політики у сфері обігу персональних даних. На прикладі досвіду зарубіжних країн досліджується правовий статус Уповноваженого органу з питань захисту персональних даних.

Ключові слова: персональні дані, захист персональних даних, інформаційна безпека, державної політики у сфері обігу персональних даних.

Автор освещает основные положения относительно действующего законодательства Украины в сфере обращения персональных данных. Внимание акцентируется на отдельных основах государственной политики в сфере обращения персональных данных. На примере опыта зарубежных стран исследуется правовой статус Уполномоченного органа по защите персональных данных.

Ключевые слова: персональные данные, защита персональных данных, информационная безопасность, государственной политики в сфере оборота персональных данных.

The author highlights the main provisions of current legislation of Ukraine in the sphere of personal data. We pay attention to certain principles of state policy in the sphere of personal data. In the experience of foreign countries examined the legal status of authorized body on data protection.

Keywords: personal data, personal data protection, information security, public policy in the sphere of personal data.

В інформаційному суспільстві політика та інформація – це взаємозалежні явища, що впливають одне на одне в процесі соціального управління. Дійсно, якість інформації та її доступність, сучасні інформаційні технології, що радикально збільшують обсяг і швидкість поширення інформації, викликають глибокі зміни в політиці конкретної держави, роблять суттєвий вплив на характер і системи володарювання (точна інформація підвищує ефективність влади, дозволяє вчасно скорегувати обраний напрямок дій, відреагувати на обставини, що знову з'явилися) [1, с. 54].

Результативним засобом регуляції відносин між владою та інформацією служить право, що стримує

свавілля як однієї, так і іншої сторони, що передбачає наявність для них взаємних стимулів і обмежень. Практика свідчить, що юридичний спосіб регуляції такого роду відносин найбільш ефективний і прийнятний для більшості членів суспільства. Він менше схильний до перекручування під час функціонування, його елементи загальновідомі і виключають довільні встановлення. Крім того, прийняття самих правових норм відбувається в обстановці, як правило, відкритого обговорення [1, с. 56].

Тому першочергова увага державної влади, політичних об'єднань і наукової громадськості повинна бути звернена до вирішення проблеми розробки концептуальних основ державної інформаційної по-

літики і формування інформаційного законодавства України з урахуванням головних особливостей сучасного етапу розвитку української державності.

По-перше, на сьогодні в Україні здійснюються глибокі соціально-економічні та політичні перетворення з метою переходу від тоталітарної держави з адміністративно-плановим управлінням економікою до демократичної, соціальної, правової держави з ринковою економікою, що не може бути успішно реалізовано без одночасної якісної зміни інформаційного середовища, переходу до інформаційно відкритого суспільства та інформаційно прозорої державної влади.

По-друге, кардинальне реформування конституційних, політичних, соціально-економічних основ української державності без соціальних, національних та релігійних конфліктів, які спроможні породити реальну загрозу територіальній цілісності країни, можливе тільки за умови постійної тісної взаємодії влади і суспільства на основі порозуміння, взаємоповаги та ділового партнерства. Для забезпечення такої взаємодії, насамперед, необхідні постійна інформаційна взаємодія між владою і суспільством, створення відкритого інформаційного простору, без якого неможливо формування демократичного громадянського суспільства.

По-третє, йдуть складні процеси формування відносин у державі за новими для посттоталітарної України демократичними принципами – дотримання прав людини, їх пріоритет над правами держави; конституційне обмеження влади більшості над меншістю; повага прав меншості на власну думку, її вільне вираження; верховенство закону; розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову; відділення місцевого самоврядування від державної влади; плюралізм думок, партій, громадських об'єднань із різноманітними програмами і статутами, що діють у рамках Конституції України. В цих умовах зберігання державної і територіальної цілісності України, її державності у вирішальній мірі обумовлено усталеністю інформаційного впливу між центром і регіонами, між усіма гілками і рівнями влади, виключенням будь-яких проявів «інформаційного сепаратизму», будь-яких спроб зруйнувати єдиний інформаційний простір країни, загальнодержавну інфраструктуру і її систему національних інформаційних ресурсів.

По-четверте, нові соціально-економічні умови та відносини в суспільстві, що реально формуються в процесі реформ, обумовлюють необхідність адекватної зміни методів, форм і технологій державного управління, у цілому всієї системи державного управління. Принципово новим для України методологічним підходом до реформування системи державного управління та вирішення проблеми взаємодії (в першу чергу, інформаційної) між громадянським суспільством і владою повинно стати визначення стратегічної цілі такої реформи: формування влади демократичного типу, що орієнтована на суспільство як споживача її послуг [1, с. 57-58].

Перехід до інформаційного суспільства – це найбільш раціональний шлях підвищення якості життя населення країни за рахунок вступу України на новий шлях цивілізованого розвитку і переходу економіки на наукоємні, ресурсозберігаючі виробництва. Підставами для такого переходу є постійний рух країни від комп'ютеризації (у 60-х – 80-х рр.) до інформатизації (у 80-х – 90-х рр.) і створення розвинутого інформаційного середовища суспільства (на рубежі століть).

Всім цим етапам відповідав і відповідає сьогодні певний рівень розвитку державної політики, що покликає регулювати ці процеси. Це була державна політика, що пов'язана зі створенням автоматизованих систем управління, політика інформатизації (програми інформатизації), а тепер це перетворюється у державну інформаційну політику [2, с. 34].

Магістральною тенденцією цивілізаційного поступу стала глобалізація, ознаками якої, зокрема, є: зростання інтегративних процесів у світовій економіці, уніфікація політико-правових норм і «розмивання» державних кордонів, посилення ролі наднаціональних організацій, транс націоналізація соціального та культурно-ідеологічного життя [3].

Проблеми у сфері інформаційних відносин, формування інформаційних ресурсів і користування ними загострюються внаслідок політичного й економічного протиборства держав. Це стає актуальним для забезпечення національної безпеки України.

Такі російські вчені, як В. Іноземцев, Ю. Осипов, В. Красильщиков, Ю. Яковець та інші у своїх дослідженнях зосереджують увагу саме на творчому переосмисленні західних концепцій, виявленні економічних та соціальних наслідків вступу в інформаційну епоху, формулюванні концепції розбудови інформаційного суспільства. Серед українських вчених дослідження подібних питань розпочалося в 90-х рр. минулого століття. Такі вчені, як В. Брижко, О. Олійник, В. Цимбалюк, та ін. приділяли увагу вивченню особливостей становлення інформаційного суспільства в українських реаліях, визначаючи основні завдання та напрями державної інформаційної політики у сфері персональних даних та можливі загрози національній безпеці.

Нове тисячоліття перед суспільством з погляду безпеки поставило цілу низку нових проблем. Процеси глобалізації дуже гостро дали про себе знати й, окрім позитивних елементів, серйозні негативні явища, до яких світова спільнота виявилася не готовою. Виклики, пов'язані з глобалізацією, завдали колосальних збитків майже всім країнам.

Безсумнівно, на сьогоднішній день питання інформаційної безпеки є складним, системним, багаторівневим явищем, стан і перспективи розвитку якого мають безпосередній вплив на зовнішні і внутрішні чинники. При цьому, слід цілком погодитися із О. Крюковим, що найважливішими, з них є: 1) політична ситуація у світі; 2) наявність потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз; 3) стан і рівень інформа-

ційно-комунікаційного розвитку країни; 4) внутрішньо-політична ситуація в державі [4].

Основні шляхи та напрямки реалізації основних засад інформаційної безпеки повинні зазначатися в науково обґрунтованій доктрині інформаційної безпеки, якої на сьогодні в Україні, на превеликий жаль, немає. Вона, як правило, розробляється на визначений період. Доктрина інформаційної безпеки держави є не тільки системою офіційно прийнятих поглядів щодо інформаційних та інших питань. Вона, насамперед, є керівництвом до дії. На основі доктринальних положень здійснюється широке коло політичних заходів і дій у зовнішній і внутрішній політиці держави. Доктрина інформаційної безпеки є логічним продовженням Стратегії національної безпеки і розробляється законодавчими органами і політичним керівництвом держави. Її основні вимоги деталізуються в законодавчих та інших нормативно-правових актах, висвітлені в стратегії розвитку держави у вигляді цільових державних програм і проєктів [5].

На думку українських дослідників В. Бондаренко та О. Литвиненко, основними цілями політики інформаційної безпеки в нашій державі є наступні: 1) реалізація конституційних прав громадян, суспільства та держави на інформацію; 2) захист інформаційного суверенітету України, зокрема, національного інформаційного ресурсу, систем формування суспільної свідомості; 3) забезпечення рівня інформаційної достатності для прийняття рішень державним установам, підприємствам та громадянам; 4) належна присутність країни у світовому інформаційному просторі [3].

Виходячи з цього, завданнями політики забезпечення інформаційної безпеки можна вважати: а) виявлення, оцінка та прогнозування поведінки джерел загроз інформаційній безпеці, що здійснюється шляхом оперативного моніторингу інформаційної обстановки; б) вироблення, координація та введення єдиної державної політики у галузі інформаційної безпеки; в) створення та експлуатація систем забезпечення інформаційної безпеки; г) розробка, координація та запровадження єдиної державної політики в галузі міжнародних інформаційних відносин, зокрема у напрямку формування іміджу держави [3].

Більшість науковців схильні до думки, що на сьогодні в Україні переважна частина баз даних, що містять конфіденційну інформацію, виконана із застосуванням мінімальних засобів захисту та розмежування доступу та, в свою чергу, не забезпечує належного рівня захисту інформації, адже бази даних – найважливіше джерело інформації. Все це погіршується ще й доступністю відносно дешевою вартістю засобів знімання інформації, в тому числі й з комп'ютерного обладнання. Отже, завдання захисту баз даних на сьогоднішній день набуває все більшої актуальності.

В той же час, для забезпечення належного захисту без різного роду даних потрібні значні фінансові та матеріальні витрати. Все це стосується також і сертифікації вже наявних баз даних і баз даних, що

розроблюються, засобів доступу до них і створення необхідного для цього науково-технічного потенціалу.

Тобто, на наш погляд, для того щоб забезпечити належний ступінь захисту персональних даних, необхідно, у першу чергу, вирішити такі завдання: 1) розробити однакові вимоги, що регламентують безпеку роботи засобів зв'язку та іншої електронної техніки; 2) забезпечити державні органи криптографічними матеріалами і відповідною документацією; розробити сервісні послуги при придбанні, монтажі та визначенні порядку використання систем забезпечення безпеки інформації і зв'язку; 3) зібрати дані про теперішній стан справ щодо запобігання витоку інформації і закриттю каналів зв'язку в державних структурах; 4) докласти зусиль щодо допомоги вітчизняній промисловості в розробці систем зв'язку, що володіють високим ступенем захищеності.

Отже, економічну і науково-технічну політику держави варто розглядати крізь призму інформаційної безпеки. Будучи відкритою, орієнтованою на дотримання законних прав громадян на інформацію й інтелектуальну власність, ця політика повинна бути протекціоністською, яка підтримує вітчизняних виробників технологій, що захищають внутрішній ринок від проникнення в нього схованих елементів інформаційної зброї. Це особливо важливо сьогодні, коли інформаційні технології масово купляють за кордоном, а власний науково-технічний і виробничий потенціал має тенденцію до руйнації.

Інформаційне законодавство у сфері обігу персональних даних визначає процедури та умови, за яких повинен здійснюватися доступ до інформації комерційних структур, персональної інформації та її поширення. Разом з тим, вважаємо, що на державному рівні повинно бути сприяння й фінансування заходів, спрямованих на соціально-психологічну адаптацію громадян до умов життя в інформаційному суспільстві, оволодіння новими інформаційними технологіями. Важливим завданням держави є гарантії інформаційної безпеки України у сфері обігу персональних даних, яка залежить від вирішення проблем формування і керування процесами суспільної свідомості, виробництва та репродукції інформаційних ресурсів і доступу до них, створення цивілізованого ринку інформаційних продуктів та послуг, реалізації прав громадян на інформацію [6].

Невирішення ряду проблем інформаційної безпеки у сфері обігу персональних даних призводить до уповільнення процесів становлення в Україні інформаційного суспільства, створює реальну загрозу інформаційної експансії інших країн. Державна політика гарантій інформаційної безпеки у сфері обігу персональних даних повинна бути відкритою та передбачати інформування суспільства про діяльність державних органів і суспільних інститутів у сфері інформаційної безпеки з урахуванням обмежень, встановлених чинним законодавством України. Вона має виходити з принципу безумовної правової рівності

всіх суб'єктів інформаційних відносин незалежно від їхнього політичного, соціального та економічного статусу, ґрунтуватися на обов'язковому забезпеченні прав громадян, організацій на вільне створення, пошук, отримання, накопичення, зберігання, перетворення, поширення інформації у будь-який законний спосіб.

Не можна не відмітити, що в Україні політика гарантування інформаційної безпеки у сфері обігу персональних даних будується на досить прогресивних засадах, а саме:

1) обмеження доступу до інформаційного ресурсу є винятком із загального принципу відкритості інформації та реалізується тільки відповідно до чинного законодавства;

2) відповідальність за збереження інформації, її засекречування і розсекречування персоналізується;

3) доступ до будь-якого інформаційного ресурсу, так само як і обмеження доступу, реалізується з урахуванням визначених законом прав власності на цей ресурс;

4) держава формує нормативно-правову базу, регламентуючи права, обов'язки і відповідальність усіх суб'єктів, діючих в інформаційному просторі;

5) суб'єкти, які збирають, накопичують і обробляють персональні дані й конфіденційну інформацію, несуть відповідальність перед законом за її збереження і використання;

6) держава забезпечує захист суспільства від хибної, викривленої і недостовірної інформації, що надходить через засоби масової інформації; – держава реалізує контроль за створенням і використанням засобів захисту інформації шляхом їхньої обов'язкової сертифікації й ліцензування діяльності в галузі захисту інформації;

7) держава підтримує діяльність вітчизняних виробників продуктів і технологій, засобів інформатизації та захисту інформації, вживає заходів щодо захисту внутрішнього ринку від проникнення неякісних засобів інформатизації, інформаційних продуктів і технологій;

8) держава сприяє доступу громадян до світових інформаційних ресурсів, глобальних інформаційних мереж; – держава формує і забезпечує виконання національної програми інформаційної безпеки, яка об'єднує зусилля всіх зацікавлених суб'єктів щодо створення єдиної системи інформаційної безпеки України;

9) держава забезпечує цілісність інформаційного простору України;

10) держава сприяє всебічному розвитку української мови як основного інструменту перетворення накопичених людством знань на інформаційний ресурс України [6].

Державна інформаційна політика у сфері обігу персональних даних сьогодні спрямована на забезпечення належних правових, економічних, внутрішньо- та зовнішньополітичних, організаційних та інших умов. Усі ці умови необхідні для: 1) створення

розвиненої та захищеної інформаційної інфраструктури України; 2) розвитку міжнародного співробітництва в інформаційній сфері та утвердження України як країни з інформаційним суспільством; 4) гарантування безпеки інформаційної діяльності, життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави в інформаційній сфері.

Суттєвим для інформаційної політики щодо персональних даних будь-якої держави є дотримання балансу інтересів особистості, суспільства і держави. Держава повинна забезпечувати відкритість та інформованість суспільства про діяльність її органів і суспільних інститутів в інформаційній сфері. Державна політика у сфері суспільних відносин захисту персональних даних повинна спрямовуватися на забезпечення права на достовірну, повну та своєчасну інформацію, свободу слова та інформаційної діяльності в національному інформаційному просторі України [7].

У сфері інформаційної безпеки персональних даних державна інформаційна політика має бути спрямована на: 1) захист населення України від інформаційної продукції, яка загрожує його фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному здоров'ю (пропаганда жорстокості, насильства, порнографії, вплив на свідомість тощо); 2) всебічне сприяння інформаційному забезпеченню правоохоронних відомств для виконання ними своїх функцій; 3) охорону державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, а також здійснення державного контролю за режимом доступу до цієї інформації [8, с. 395].

Забезпечення ефективної присутності України у світовому інформаційному просторі потребує таких дій з боку держави у міжнародній сфері: фінансова і правова підтримка створення і поширення українськомовної інформаційної продукції, розповсюдження у світі вітчизняної культурно-мистецької та друкованої продукції; дотримання принципів Європейської конвенції прав людини, міжнародних документів у галузі міждержавного інформаційного співробітництва.

Глобальна інформатизація спричинили принципові зміни в галузі науки, культури та освіти. В Україні потребують державної підтримки вітчизняні фундаментальні та прикладні дослідження, розробки у сфері інформатизації, телекомунікацій і зв'язку, необхідні активні загальнодержавні зусилля, спрямовані на освіту, підтримку та заохочення творчих кадрів в інформаційній сфері.

Важливим питанням, яке впливає з функціонування ефективної політики держави у сфері обігу персональних даних є наявність системи спеціальних органів, які займаються захистом персональних даних. Оскільки сучасні національні системи захисту персональних даних є системами державно-правового регулювання обробки та використання персональних даних, то практично всі вони містять активний регулюючий компонент – національний орган (або

систему органів) із захисту даних, що наділяється реєстраційно-дозвільними, контрольно-наглядовими, а також арбітражними, експертними та методологічними функціями.

Основні вимоги, що пред'являються до національного органу із захисту даних міжнародними угодами про гармонізацію систем захисту даних, – компетентність та незалежність. При цьому, слід зауважити, що компетентність потрібна тому, що національні органи із захисту персональних даних повинні брати на себе арбітражну функцію (функцію, з якою, зважаючи на швидкого ускладнення комп'ютерно-інформаційних технологій, перестали справлятися суди загального призначення). Прийшов час, коли ті, хто використовують комп'ютери для обробки персональної інформації (незалежно від того, наскільки відповідальними вони є), не можуть більше залишати на довільний розсуд одних лише суддів вирішення питання про те, чи адекватно захищають сферу приватної життя їх власні комп'ютерні інформаційні системи [9].

Таким чином, ефективне виконання норм щодо захисту персональних даних, закріплених Директивою 95/46/ЄС «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» (далі – Директива) в європейському законодавстві, було б неможливим без створення механізмів з нагляду та захисту прав й законних інтересів індивідів в країнах-учасниках ЄС. До цього закликає ст. 28 Директиви, в якій мова йде саме про створення національних органів з нагляду за дотриманням положень європейського законодавства у сфері захисту персональних даних [10].

Так, зокрема, Директива встановлює, що кожна держава-учасниця призначає один або кілька державних органів для нагляду за дотриманням на своїй території положень, прийнятих державами-учасницями на виконання цієї Директиви. Зазначені органи повинні діяти на принципах повної незалежності [10].

Країни-учасниці при прийнятті національного законодавства повинні забезпечувати закріплення положень про обов'язкове проведення консультацій з органами нагляду при підготовці адміністративних заходів або нормативних правил, що стосуються захисту прав і свобод індивідів щодо обробки їх персональних даних [11, с.78].

Особливу категорію звернень до національних органів складають запити щодо перевірки законності операцій з обробки персональних даних у випадку, коли мова йде про положення, що обмежують права та свободи щодо захисту персональних даних у зв'язку з інтересами національної безпеки та оборони, попередженням або розслідуванням злочинів чи порушень професійної етики та в ряді інших випадків, встановлених статтею 13 Директиви.

В інтеграційному дусі законодавства ЄС передбачено положення про співробітництво національних органів із захисту персональних даних з метою під-

вищення ефективності їх діяльності, особливо в сфері обміну корисною інформацією та досвідом. Національне законодавство має передбачити положення про забезпечення службової таємниці для працівників зазначених органів, у тому числі і після закінчення терміну їх служби в даному органі [11, с. 83].

Перші національні органи із захисту персональних даних були створені задовго до прийняття Директиви. Так, зокрема, серед них були Франція (Commission Nationale de l'Informatique et des Libertés) та Німеччина (Bundesbeauftragter für den Datenschutz), які створили свої національні органи ще в 1978 році. Пізніше, у 1979 році з'явився Danish Data Protection Agency (Datatilsynet) в Данії, а в 1980 Datenschutzkommission в Австрії [12]. Серед відносно нових країн-членів ЄС в 2002 свої національні органи створили Кіпр (Office of the Personal Data Protection Commissioner), Словаччина (Office for Personal Data Protection / Úrad na ochranu osobných údajov) та Мальта (Commissioner for Data Protection) [11, с. 80].

Варто відзначити, що відносно недавно спеціалізовані органи із захисту персональних даних створені як в країнах Європейської економічної зони – Ісландії, Норвегії, Ліхтенштейні, так і в інших країнах – Болгарії, Румунії, Боснії і Герцеговині. Самостійні органи існують в Австралії, Новій Зеландії, Ізраїлі, Японії, Швейцарії, Тайвані та США. Даний факт свідчить про те, що інститут захисту персональних даних стає невід'ємною частиною національних правових систем [13, с. 64].

Слід звернути увагу на той факт, що незалежність від держави органів що здійснюють нагляд за обігом персональних даних необхідна тому, що держава з приходом комп'ютерних технологій виявилася однією з сторін, зацікавлених в обробці та використанні персональних даних, і, отже, жоден з державних органів не в змозі займати позицію неупередженого арбітра щодо колізії прав суб'єкта даних та інтересів власників чи користувачів персональних даних.

Незалежність органу із захисту даних в різних національних правових системах забезпечується різноманітними засобами: статусом органу, його місцем в системі державної влади, процедурою спільного призначення керівника цього органу кількома гілками державної влади, поділом адміністративної підпорядкованості та підзвітності органу із захисту даних між виконавчою та представницькою гілками влади, прямою вказівкою закону та багатьма іншими методами, серед яких зустрічаються часом і досить рідкісні.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можемо виокремити наступні висновки: 1) інформаційна безпека держави являє собою такий стан інститутів держави та суспільства, за якого забезпечується надійний захист національних інтересів країни та її громадян в інформаційній сфері. При цьому, обов'язок забезпечення інформаційної безпеки як невід'ємної складової національної безпеки покладається на інформаційну організацію держави; 2) інформаційна органі-

зачія держави повинна бути гарантом інформаційної безпеки держави та її інститутів, суспільства та громадян, стабільності політичного режиму в умовах процесів глобалізації, зростання загроз з боку міжнародного тероризму, ескалації діяльності екстремістських і сепаратистських рухів і організацій як усередині країни, так і за її межами. Актуальним науковим і практичним завданням у сфері забезпечення інформаційної безпеки України є досягнення єдиного підходу до визначення оптимальних моделей і

шляхів забезпечення інформаційної безпеки держави на основі виявлення найважливіших якісних і кількісних властивостей та параметрів цього явища; 3) у Європейському Союзі склалася суворая система адміністративних, правозастосовчих, консультативних та наглядових органів, що забезпечують дотримання права на захист персональних даних як у приватній, так і в публічній сферах. Відмітна риса правового статусу зазначених органів – незалежність як основний принцип своєї діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти / За загальною редакцією д-ра юрид. наук, проф. Бандурки О.М.: Монографія. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. Справ, 2000. – 368 с.
2. Иванский В.П. Правовая защита информации о частной жизни граждан. Опыт современного правового регулирования: Монография / В.П.Иванский – М.: Издательство РУДН, 1999. – 276 с.
3. Бондаренко В, Литвиненко О. Інформаційна безпека сучасної держави: концептуальні роздуми // www.crime-research.iatr.org.ua/library/strateg.htm – 29к
4. Крюков О.І. Інформаційна безпека держави в умовах глобалізації / О.І. Крюков [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2007-2/doc/1/10.pdf>
5. Морозов О. Інформаційна безпека в умовах сучасного стану і перспективи розвитку державності / О.Морозов // Віче. – 2007. – № 12. – Спецвипуск. – С. 23 – 25.
6. Малий М.В. Інформаційна політика держави: стан і стратегія розвитку / М. В. Малий [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1341>
7. Батурин Ю.М. Некоторые правовые проблемы отношений, связанных с использованием сети Интернет // Телекоммуникации и право: вопросы стратегии / Под ред. Ю.М. Батурина. – М.: Центр Право и СМИ, 2000. – 324 с. (Журналистика и право; Вып. 26) // www.medialaw.ru/publications/books/wb-tele/ch3.html#5.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М.Кастельс. – М., 2000. – 511 с.
9. Raymond Wakes, Protection of Privacy. - London; Sweet & Maxwell, 1980. - 185 p. (Mod. legal studies)
10. Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних: Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 24 жовтня 1995 року // Інформаційне законодавство: Збірник законодавчих актів: У 6 т. / За заг.ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. - Т.5. Міжнародно-правові акти в інформаційній сфері. - К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. - 328 с.
11. Вельдер, Илья Александрович. Система правовой защиты персональных данных в Европейском Союзе [Электронный ресурс]: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. / И.А. Вельдер – Казань: РГБ, 2006. – (Из фондов Российской Государственной Библиотеки). – 164 с.
12. Summary of the results of the Questionnaire year 2003. Spring Conference of European Data Protection Authorities, Rotterdam, April 21-22-23, 2004. College Bescherming Persoonsgegevens. Netherlands // [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://ec.europa.eu/justice_home/fsj7privacy.
13. Брижко В.М., Гальченко О.М., Цимбалюк В.С., Орехов О.А., Чернобров А.М. Інформаційне суспільство. Дефініції: людина, її права, інформація, інформатика, інформатизація, телекомунікації, інтелектуальна власність, ліцензування, сертифікація, економіка, ринок, юриспруденція / За ред. доктора юридичних наук, професора, Р.А. Калужного, доктора економічних наук М.Я. Швеця. - К.: «Інтеграл», 2002. - 220 с.